

કવિ, નાટ્યકાર, નિબંધકાર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ કવિનો જન્મ એમના વતન વઢવાણમાં થયો હતો. વ્યવસાય અર્થે તેઓ અમદાવાદ રહેતા. અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતાના સુધારક યુગના તેઓ પ્રથમ અને મહત્વના સર્જક છે. સુધારાની દૃષ્ટિએ પણ તેમણે ગુજરાતની મોટી સેવા કરી છે. તેમની પાસેથી ‘દલપતકાવ્ય’, ‘ફાર્બસવિરહ’, ‘વેનચરિત્ર’, ‘હુન્નરખાનની ચઢાઈ’, ‘માંગલિક ગીતાવલી’ જેવાં કાવ્યોનાં પુસ્તકો મળ્યાં છે. તેમની સમગ્ર કવિતા ‘દલપત ગ્રંથાવલિ’ના ત્રણ ભાગમાં પ્રકાશિત થઈ છે. ગુજરાતના સંસ્કારઘડતરમાં એમની કવિતાનો નોંધપાત્ર ફાળો છે. સાદી, સરળ, વર્ણાનુપ્રાસ અને યમક વગેરેથી મધુર ચાતુરીયુક્ત શૈલીમાં લખાયેલી એમની કવિતાએ મનોરંજન સાથે નીતિબોધ પણ આપ્યો છે. ગુજરાતના હાસ્યકવિઓમાં તેમનું સ્થાન મહત્વનું છે. બુદ્ધિના ચમકારા, મનુષ્યસ્વભાવની પરખ અને વાસ્તવિકતાની સમજ એમની કવિતામાં વિશેષરૂપે જોવા મળે છે. તેમણે ‘લક્ષ્મી’ અને ‘મિથ્યાભિમાન’ નામનાં બે નાટકો આપ્યાં છે. તો ‘ભૂતનિબંધ’, ‘જ્ઞાતિનિબંધ’ જેવા નિબંધો પણ આપ્યા છે. તેમના છંદશાસ્ત્રના ‘દલપતપિંગળ’ પુસ્તકે અનેક કવિઓને પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન પૂરાં પાડ્યાં છે. તેમણે સંપાદન-અનુવાદનું કેટલુંક મહત્વનું કાર્ય પણ કર્યું છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી (હાલની ગુજરાત વિદ્યાસભા)ના તેઓ મંત્રી હતા. ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ સામયિકના તેઓ સ્થાપનાકાળથી જ તંત્રી હતા.

બાળકના જન્મઉછેર અને સંસ્કાર માટે માતાનો ફાળો અનન્ય છે, પરંતુ એમાં પિતાનું સ્થાન પણ કંઈ ઓછું નથી. આ કાવ્યમાં બાળકે પિતાજીને કરેલાં લાડ, તોફાન અને મસ્તીનું મધમીઠું ગાન થયું છે. છેક જન્મથી પાળીપોષીને પોતાને મોટો કરનાર પિતાજીનું ઋણ અહીં આભાર દ્વારા વ્યક્ત થયું છે. બાળપણમાં પિતાની છાતીએ ચડી એમની મૂછો ખેંચી, પોતાની દરેક વાત માની ‘હા’માં ‘હા’ કહી, ભણાવી-ગણાવી, સારા-ખરાબનો વિવેક શીખવ્યો, પોતાને માટે અનેક કષ્ટ સહન કરી છત્રછાયા બન્યા, માગેલી વસ્તુઓ પૂરી પાડી, ભૂલ થઈ ત્યાં ક્ષમા આપી અને સમાજ વચ્ચે માનવંતું સ્થાન અપાવ્યું એવા પિતાજી પ્રત્યે ઋણ ચૂકવવા તેમની આજીવન સેવા કરવાની ઈચ્છા સેવતા કવિએ એમની પિતૃભક્તિનું ઉત્તમ દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું છે.

(ભુજંગી)

છડો હું હતો છોકરો છેક છોટો,
પિતા પાળીપોષી મને કીધ મોટો,
રૂડી રીતથી રાખતા રાજ રાજ,
ભલા કેમ આભાર ભૂલું, પિતાજી? 1
ચડી છાતીએ જે ઘડી મૂછ તાણી,
કદી અંતરે રીસ આપે ન આણી,
કહ્યું મેં મુખે તે કર્યું હાજીહાજી,
ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી? 2
મને સારી શિક્ષા શિખાવી સુધાર્યો,
વળી આપી વિદ્યા વિવેકે વધાર્યો,
ભલી વાતના ભેદ સીધા દીધાજી,
ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી? 3
કદી કોટિકોટિ સહી કષ્ટ કાયા,
મને છાતીમાં લૈ કરી છત્રછાયા.
અતિ પ્રાણથી પ્યાર જે આજીતાજી,
ભલા કેમ આભાર ભૂલું, પિતાજી? 4
મને દેખી અત્યંત આનંદ લેતા,
સુખે માગી વસ્તુ મને લાવી દેતા,

પૂરો પાડ તે તો ભૂલે પુત્ર પાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી? 5
 વડા વાંકમાં આવું તો રાંક જાણી,
 દીધો દંડ દેતાં દયા દિલ આણી
 તજી સ્નેહ દેહે ન દીધી પીડાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી? 6
 ભણાવી ગણાવી કીધો ભાગ્યશાળી,
 તથા તુચ્છ જેવી બૂરી ટેવ ટાળી,
 જનો મધ્ય જેથી રહી કીર્તિ ગાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું પિતાજી? 7
 લીધો લ્હાવ ને લૈશ જે લ્હાવ સારો,
 ગણું ગણું હું, તાત, તે તો તમારો,
 સદા સુખ સારું ઉપાયો રાજયાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું, પિતાજી? 8
 મને નિર્જતાં નેત્રમાં નીર લાવી,
 લઈ દાબતા છાતી સાથે લગાવી,
 મુખે બોલતા બોલ મીઠામીઠાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું, પિતાજી ? 9
 હતો બાળ હું આજ સુધી અજાણ્યો,
 ઉરે આપનો ગુણ એકે ન આવ્યો,
 હવે હું થયો જાણીતો આજ આ જી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું, પિતાજી? 10
 જગન્નાથજી જીવતો રાખશે જો,
 હયાતી તમારી અમારી હશે જો,
 કરું સેવના દિલ સાથે સદાજી,
 ભલા કેમ આભાર ભૂલું, પિતાજી? 11
 ભણો ભાવથી જો ગણો છંદ સારા,
 પિતૃભક્તિ પામી ન થાશે નઠારા,
 રૂડું જ્ઞાન લૈ લાગશે શુભ કામે,
 રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે પિતાજી? 12

શબ્દ-સમજૂતી

છડો એકલો છેક તદ્દન, સાવ છોટો નાનો પાળીપોષી રક્ષણ અને ભરણપોષણ કરવું કીધ કર્યો રૂડી સારી, ઉત્તમ, સુંદર રાજ-રાજ ખુશી ખુશી તાણી તાણવું, ખેંચવું અંતરે અંતઃકરણમાં, મનમાં રીસ રિસાવું તે, રોષ ગુસ્સો આણી આણવું, લાવવું હાજી હાજી સઘળી વાતની હા કહેવી તે ભલી સારી ભેદ છાની વાત, મર્મ કદી કોઈક વેળા કોટિ કોટિ કરોડો કરોડો સહી (અહીં) સહન કરી કષ્ટ દુઃખ, સંતાપ કાયા શરીર લૈ લેવું, સ્વીકારવું છત્રછાયા આશ્રય અતિ પ્રાણથી જીવથી પણ વધારે સુખ સુખથી, સુખપૂર્વક પાજી નાદાન વડા મોટા રાંક ગરીબ, સાલસ દંડ શિક્ષા, સજા તજી તજવું, છોડવું સ્નેહ પ્રેમ, વહાલ દેહે શરીરે પીડા પીડ, દુઃખ ભાગ્યશાળી નસીબદાર તુચ્છ તુચ્છકારને પાત્ર ટાળી દૂર કરી જનો મધ્ય લોકોની વચ્ચે કીર્તિ ગાજી ખ્યાતિ-નામના થવી લ્હાવ આનંદનો ઉપભોગ લૈશ લઈશ તાત પિતા, બાપ સદા હંમેશાં સારુ - ને માટે, વાસ્તે ઉપાયો સજ્યા ઇલાજ-યુક્તિ-સાધન, રસ્તા સજ- તૈયાર કરવા નિર્જતાં નીરખવું તે, બરાબર જોવું નેત્રમાં નીર લાવી આંખમાં આંસુ લાવીને

બોલ શબ્દ, વચન બાળ ઉંમરમાં નાનું, નાદાન, બાળક અજાણ્યો અજાણ, વાકેફ, માહિતગાર નહિ તે ઉરે હૃદયે જાણીતો (અહીં) જાણવું, (કશા વિશે) ખબર, આવડત કે પરિચય જગન્નાથજી જગતનો નાથ - પરમેશ્વર હયાતી હયાતપણું સેવના સેવા કરવી તે દિલ સાથે ખરા હૃદય-મન-ચિત્તથી ભણે ભાવથી લાગણીથી વાંચવું છંદ અક્ષર કે માત્રાના મેળના નિયમથી બનેલી કવિતા પિતૃભક્તિ પિતા પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ નઠારા નઠારું, ખરાબ શુભ કલ્યાણકારી, ભલું રચ્યા રચવું, રચના કરવી

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) શૈશવમાં કવિએ પિતા સાથે કેવાં તોફાન કર્યાં છે?
- (2) પિતાએ પુત્રને શી-શી મદદ કરી છે?
- (3) પુત્રને પિતા ભૂલની સજા કેવી રીતે આપતા?

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) પુત્રની જરૂરિયાતો પિતાએ શી રીતે પૂરી કરી હતી?
- (2) પિતાજીની ક્ષમાદૃષ્ટિ વિશે પુત્ર શું કહે છે?
- (3) પુત્રને શો પશ્ચાત્તાપ થાય છે?
- (4) કાવ્યને અંતે પુત્રએ શી ઈચ્છા વ્યક્ત કરી છે?

3. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

- (1) પિતાએ પુત્રની લીધેલ કાળજી વિશે કાવ્યના આધારે વિગતે લખો.
- (2) પુત્ર પિતાજીનાં ક્યાં ક્યાં પુણ્યસ્મરણો વાગોળે છે?
- (3) આ કાવ્યમાંથી પ્રગટતો પિતૃવાત્સલ્યનો ભાવ તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.

વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ

- પિતા સાથેના બાળપણના તમારા અનુભવો વર્ણવો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- ‘ભલા કેમ આભાર ભૂલું, પિતાજી?’

ભુજંગી છંદની એકધારી ચાલમાં વારંવાર દોહરાવાતી આ પંક્તિ-(ધ્રુવ પંક્તિ)માં કવિનું પિતાજીને ઉદ્બોધન છે. ‘ભલા’ શબ્દ ગામઠી બોલી સાથે ભળી ગયેલો લ્હેકારૂપ શબ્દ છે, જે પિતાની ભલમનસાઈને પણ વ્યક્ત કરે છે. વળી, એનું આવર્તન પણ કાવ્યના ભાવને ઘૂંટીઘૂંટીને વધુ આત્મીય બનાવે છે.

● અનુપ્રાસ, વર્ણપ્રાસ અને આંતરપ્રાસ દલપતરામની કવિતાનો આગવો વિશેષ છે, જેના કારણે તેમની મોટા ભાગની કવિતામાં લયહિલ્લોળનો અનુભવ થાય છે. જુઓ આ કાવ્યની પ્રથમ પંક્તિ : ‘છડો હું હતો છોકરો છેક છોટો’.

● રાજ, રાજ, હાજ હાજ, મીઠા મીઠાજી, કોટિ કોટિ કે ગણું ગણું જેવા દ્વિરુક્ત પ્રયોગો માત્ર પ્રાસ કે છંદ સાચવવા માટે જ નથી, પણ તેના અર્થસંકેતો એવા જ બળુકા છે : ‘વડા વાંકમાં દયા દિલ આણી’

● બહુ મોટો વાંક હોય તો જ પિતા શિક્ષા કરતા. આ દંડ પણ મનમાં દાઝ રાખીને નહિ પણ દયાપૂર્વક. આ વાત કહેવા માટે ‘વાંક’ અને ‘રાંક’ તથા પછીની પંક્તિમાં ‘દ’ વર્ણનું આવર્તન રવાનુકારી બની રહે છે.

શિક્ષકપ્રવૃત્તિ

- પિતા દિવસ(ફાધર્સ ડે)ની ઉજવણી કરાવવી.